

Jacek RYBARKIEWICZ

PRZESŁANKI HIPOTETYCZNEJ OCENY ROLI REJONÓW WIELKOPRZEMYSŁOWYCH
JAKO OŚRODKÓW KULTURALNYCH W KRAJU NA PRZYKŁADZIE GÓRNOŚLĄSKIEGO
OKRĘGU PRZEMYSŁOWEGO

Streszczenie. Pochodną zakłóceń ekologicznych są anomalie społeczno-przestrzenne. Do takich można zaliczyć dysharmonię pomiędzy dynamiką rozwoju społeczno-gospodarczego regionu wielkoprzemysłowego a niedomaganiem w zakresie wyposażenia w urządzenia kulturalne. Przesłanki wynikające z warunków społecznych regionu: tradycje, poziom wykształcenia i warunki materialne ludności wskazują, że regiony wielkoprzemysłowe (przykład GOP-u) winny być znaczącymi ośrodkami kulturalnymi w kraju. Stwarza to dla programowania i planowania przestrzennego usług kulturalnych określone kierunki działania.

Zwykle zagrożenie ekologiczne obszarów wiąże się z zanieczyszczeniem środowiska oraz jego przyrodniczym i fizycznym zniekształceniem spowodowanym wielkim przemysłem.

Wpisując jednak w problematykę przestrzenną obszarów ekologicznego zagrożenia sferę zagadnień rozwoju kultury i kształtowania jej bazy materialnej, istotny staje się zakres zagrożeń natury społeczno-przestrzennej, a więc zakłóceń ładu przestrzennego, struktury przestrzennej, a także struktury rozmieszczenia skupisk ludności, jej obyczajowości, stylu i warunków życia. A te stają się jakby pochodną zakłóceń ekologicznych.

Do specyfiki regionów wielkoprzemysłowych można zaliczyć dysharmonię pomiędzy dynamiką rozwoju społeczno-gospodarczego tych regionów a zaniechaniami w zakresie wyposażenia w odpowiednią bazę urządzeń kulturalnych (mowa tu o warunkach krajowych). Fakt taki istnieje na terenie GOP-u. Przeczą temu realia świadczące, że są przesłanki, by region ten stał się jednym z większych ośrodków kulturalnych w kraju.

Dla takiej hipotetycznej oceny regionu może posłużyć rozpatrzenie podmiotowego charakteru przesłanek wynikających z warunków społecznych regionu.

GOP nie jest typowym regionem w Polsce, gdzie występują przyczynowe zagrożenia ekologiczne, jest bowiem regionem największym i najbardziej złożonym. Poruszane zagadnienia rysują się tu jednak ze szczególną ostrością.

Katowic, będących stolicą GOP-u, nie uwzględnia się zwykle na mapie głównych ośrodków kulturalnych w Polsce. "Raport o stanie bazy materialnej usług w zakresie upowszechniania kultury w woj. katowickim" opracowa-

ny przez Biuro Planowania Przestrzennego w Katowicach w roku 1980, w oparciu o analizę rangową pod względem ilości istniejących placówek upowszechniania kultury (biblioteki, teatry, instytucje muzyczne, muzea, kina, abonenci radiowi i telewizyjni), sytuuje województwo na 4 miejscu w kraju. Ale wg kryterium osiągniętego stopnia zaspokojenia zapotrzebowania na usługi (wskaźnik na 1000 ludności) "Raport" lokalizuje woj. katowickie dopiero na 16 miejscu, co należy traktować jako wynik stanowczo niezadowalający.

Nauki społeczne nie potrafią w chwili obecnej dać jednoznacznej odpowiedzi, na ile kultura regionu w obu swych sferach (materialnej i duchowej) pozostaje w dysproporcjach do naturalnych aspiracji miejscowego środowiska społecznego lub - jak można szacować naturalne potrzeby korzystania z dóbr kultury czy też uczestnictwa w kulturze w świetle doktryny naszego ustroju społecznego i czy przyjęta polityka kulturalna trafi na odbiorcę czy na jego bierność.

Jednakże dla celów planistycznych postawienie choćby hipotetycznej prognozy stopnia zapotrzebowania na "kulturę" wydaje się niezbędną. Trzeba przy tym wziąć pod uwagę, że w wyniku wzrostu poziomu wykształcenia i intelektualizacji, okrzepnięcia tzw. "średniej" warstwy społecznej - dość licznej i o wyrównanym standardzie materialnym, automatyzacji pracy eliminującej mechaniczny udział prostej siły roboczej, będzie występowało zwiększanie się czasu wolnego.

Specyfika Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego wiąże się m.in. z warunkami rozwoju kultury i związanymi z tym tradycjami. Niezwykła dynamika rozwoju przestrzennego GOP-u, szczególnie w okresie drugiej połowy XIX wieku, znalazła odbicie w społecznej płaszczyźnie urbanizacji. Daje się ona scharakteryzować jako złożone procesy zderzenia się (konfrontacji) różnych postaw kulturowych, a szczególnie tych wnoszonych przez grupy przybyszów do kultury tubylców, oraz jako towarzyszące temu procesy adaptacji oraz integracji społecznej i kulturowej, a następnie upowszechnianie się miejskiego stylu życia.

W rejestracji szkód w zakresie życia kulturalnego zadanych w początku rozwoju GOP-u dominowały dwie zasadnicze: spustoszenie germanizacyjne oraz **nawyki** minimalizmu potrzeb kulturowych. Z tym wiąże się tzw. absencja kulturalna, dehumanizacja życia oraz liczne przejawy upośledzenia kulturalnego.

Reakcją na te zjawiska były działania wynikające ze "zbiorowej" samozaradności robotników w zakresie ochrony i rozwijania własnej kultury - robotników stanowiących podstawową warstwę społeczną tego regionu, podejmujących walkę o utrzymanie polskości i wyzwolenie spod nacisku germanizacyjnego. Wynikiem tej reakcji był niezwykle bogaty w swoich formach ruch kulturalno-oświatowy, amatorski ruch artystyczny, tworzenie licznych chórów, zespołów teatralnych, towarzystw miłośników ziemi i miast. Działania te objęły niemal wszystkie dziedziny sztuki. Oprócz szczególnego sto-

sunku do muzyki, wyróżniającego się w skali kraju uprawianiem śpiewu chóralnego, niezwykle wczesnych tradycji teatralnych, nie sposób pominąć niezwykle rozkwitu grafiki satyryczno-agitacyjnej w okresie powstań śląskich, rozwoju życia filmowego datowanego od 1919-1921 r., czy powstania już w 1922 r. w Katowicach rozgłośni polskiego radia.

Dla tych zjawisk na Śląsku i w Zagłębiu charakterystyczne było to, że wywodziły się ze środowisk robotniczych, chłopskich lub niższych sfer urzędniczych, a więc głównie ze środowisk ludowo-robotniczych, nie zaś mieszczańskich.

Funkcjonowanie tych zjawisk w środowisku było nie tylko jedną z form wyżycia artystycznego, lecz także życia towarzyskiego. Tkwiło to więc bardzo głęboko w życiu rodzin, stwarzało poczucie własnej odrębności kształtujące się nie tylko na bazie kulturowej, lecz także narodowej i klasowej i cechowało się znacznym trwaniem przy tradycji, co nie oznacza, że miało charakter statyczny. Było raczej swoistą opozycją wobec kultury niemieckiej.

Można więc uznać, że w środowisku Śląska i Zagłębia tkwią bogate, naturalne, a więc autentyczne potrzeby uczestnictwa w kulturze. Jeżeli obecny stan nadaje się do krytycznej oceny, to wydaje się, że u podłoża tkwi nadmierne zinstytucjonalizowanie animacji życia kulturalnego w okresie powojennym, które w pewnym stopniu ograniczyło stopień inicjatywności społecznej.

Inną przesłanką do rozważenia byłby poziom wykształcenia środowiska społecznego. Można spotkać stwierdzenia, że wykształcenie przesądza o aktywności kulturalnej, o czytelnictwie, recepcji sztuki, radia, telewizji, filmu, muzyki itp. Zatem poprzez podnoszenie powszechnego poziomu wykształcenia zostaną stworzone warunki dla podniesienia aktywności kulturalnej.

Obecny statystyczny poziom wykształcenia w Polsce określany jest jako dość wysoki, a program przewiduje na rok 2000, że prawie połowa pracujących mieszkańców Polski dysponować będzie wykształceniem średnim lub wyższym. Będziemy więc mieli do czynienia z wysoko wykwalifikowaną kadrą pracowników wielkiego przemysłu, a to oznacza wyższe potrzeby kulturalne grup robotniczych o wyższych kwalifikacjach.

Procesy podnoszenia poziomu wykształcenia w GOP -ie wynikają z głębokich tradycji ruchu kulturalno-oświatowego. Fakt powstawania licznych gimnazjów, towarzystw oświatowych i związków świadczy o zakorzenionych potrzebach kulturotwórczych środowiska społecznego. Aktualność tych aspiracji edukacyjnych potwierdza dość znaczna liczba szkół zawodowych w skali kraju.

Również środowisko akademickie spełnia funkcje ośrodkotwórcze w wielu dziedzinach gospodarki narodowej. Społeczno-gospodarczy rozwój aglomeracji katowickiej jest w poważnym stopniu stymulowany znajdującym się na

tym terenie wszechstronnie rozwiniętym ośrodkiem naukowym zaliczanym do największych w kraju. Jego podstawę stanowią wyższe uczelnie i instytuty naukowo-badawcze.

Są opinie, że zespół wyższych uczelni, zdolny wyprodukować specjalistów ze wszystkich dziedzin na poziomie europejskim czy nawet światowym, jest koniecznym jądrem każdego współczesnego centrum kulturalnego. Warto więc zauważyć, że w roku 1980 woj. katowickie zajmowało 6-7 miejsce pod względem ilości szkół wyższych, a pod względem ilości studentów 3 miejsce z 43 tys. studentów (w tym 28 tys. na studiach dziennych).

Powyższe stwierdzenia pozwalają więc uznać społeczeństwo Śląska i Zagłębia za środowisko cechujące się bogactwem psychicznym osobowości.

Regiony wielkoprzemysłowe stają się z reguły najbogatsze w kraju. Wraz z bogactwem ogólnym regionu wzrasta bogactwo indywidualne jego mieszkańców (wyższe zarobki). Istnieją więc dogodne warunki dla powstania i rozwoju rynku artystycznego. Daje to następną przesłankę do uznania ośrodków wielkoprzemysłowych jako potencjalnych centrów kulturalnych w kraju.

Pod względem wartości brutto środków trwałych na przestrzeni lat 1975-1980 woj. katowickie wg wartości ogólnych zajmowało 1 miejsce w kraju, natomiast w przeliczeniu na 1 mieszkańca - 3 miejsce. Pod względem produkcji globalnej przemysłu uspołecznionego w 1980 r. w złotych ogólnie woj. katowickie zajmowało pierwsze miejsce w Polsce, a w przeliczeniu na 1 mieszkańca - drugie.

Można postawić pytanie, czy fakt zagrożenia ekologicznego regionu będzie powodował poszukiwania uczestnictwa w kulturze poza skażonym obszarem?

Badania nad strukturą ruchu osobowego na terenie woj. katowickiego, przeprowadzane przez Instytut Kształtowania Środowiska w Katowicach stwierdzają dość znaczne zagęszczenie liczby przejazdów w celach rozrywkowych w obrębie obszaru GOP-u. Również przyjazdy do miast GOP-u znacznie przewyższają liczbę wyjazdów podejmowanych w celach rozrywkowych do innych jednostek osadniczych.

Do powyższych rozważań dodać należy, że nie ma w zasadzie w naszym kraju jakichkolwiek przyczyn utrudniających społeczeństwu uczestnictwo w kulturze, a kulturotwórcza aktywność społeczeństwa wzrasta zgodnie z jego wzrastającą dojrzałością i jest atrybutem kulturalnego rozwoju. Można więc wyrazić zdziwienie, że do tej pory GOP nie stał się znaczącym ośrodkiem kulturalnym w kraju. Zjawisko to należy zaliczyć w poczet specyficznych cech regionu i przyjąć za uzasadnione traktowanie GOP-u w zamierzeniach planistycznych jako jednego z większych centrów kulturalnych w kraju. Zadaniem zaś programowania i planowania przestrzennego winno stać się wykorzystanie tych predyspozycji regionu i sprecyzowanie skutecznych sposobów zabezpieczenia właściwego zaplecza w postaci bazy materialnej usług kulturalnych.

LITERATURA

- [1] Gładysz A.: Kultura środowisk wielkoprzemysłowych. ŚIN, Katowice 1975.
- [2] Praca zbiorowa, Kultura Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego - studia i szkice. ŚIW, Katowice 1982.
- [3] Przeciszewski T.: Problemy metodyki planowania usług i urządzeń kulturalnych. COMUK, Warszawa 1972.
- [4] Roszko K.: Warunki komunikacyjne jako czynnik kształtujący ruchliwość mieszkańców. IKS, Katowice 1974.
- [5] Wallis A.: Kultura i więź przestrzenna. Książka i Wiedza, Warszawa 1978.
- [6] Żygulski K.: Polski model kulturalny. KPZK PAN - biuletyn - zeszyt nr 10/19 - Warszawa 1962.

ЭЛЕМЕНТЫ ГИПОТЕТИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ РОЛИ КРУПНЫХ ИНДУСТРИАЛЬНЫХ РАЙОНОВ КАК КУЛЬТУРНЫХ ЦЕНТРОВ СТРАНЫ НА ПРИМЕРЕ ГОРНОСИЛЕСКОГО ПРОМЫШЛЕННОГО БАССЕЙНА

Р е з ю м е

В статье обращается внимание на то, что вторичным для экологических аномалий являются общественно - пространственные аномалии. К ним можно причислить дисгармонию между динамикой общественно - экономического развития крупнопромышленного района а недочётами по снабжению в культурные средства. Такие факторы как: традиция, уровень образования и материальные условия населения, вытекающие из общественных условий района показывают, что крупнопромышленные районы должны быть значительными культурными центрами страны. Для целей программирования и пространственного планирования культурного обслуживания это ведёт к определённым направления и действия.

PREMISES OF HIPOTETIC ESTIMATION OF THE ROLE OF CENTRES OF MANUFACTURING INDUSTRY AS CULTURE CENTRES USING GOP AS AN EXAMPLE

S u m m a r y

Ecological disturbances imply socio-spatial anomalies. A disharmonie between socio-economical region of manufacturing industry and waists of cultural equipmentis one of them. Premises resulting of social conditions of the region: traditions, level of education and material conditions of people indicate that regions of manufacturing industry should be important centres of domestic culture. It implies definite directions for programming and planning of spatial cultural services.